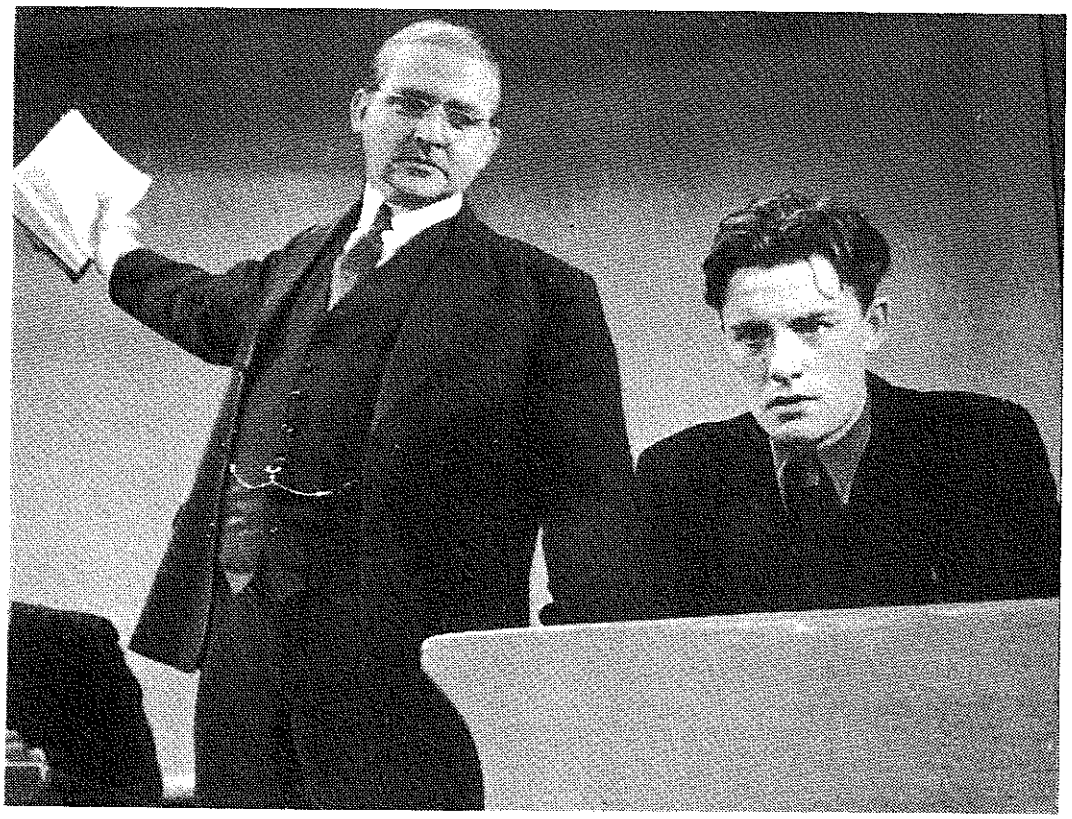
FILMHANDLEDNING

HETS

Distribution:
Filminstitutet, Box 27 126, 102 52 Stockholm
08 - 665 11 00

Filmen ingår i 1990 års urval över klassiker och annan värdefull film

Till denna filmhandledning finns en kassett med utdrag ur filmen

Text: Annika Thor, 1990

Utgiven av Filminstitutet
Box 27126, 102 52 Stockholm, 08 - 665 11 00

Det finns många sätt att tolka en film, fler ju mer komplex själva filmen är i sitt innehåll och berättarspråk. I denna handledning till Alf Sjöbergs *Hets* från 1944 har jag valt att utgå från ett uttalande av Sjöberg själv i en intervju gjord av Gunnar Lundin och Jan Olsson:

> "Jag ser filmen som en allegorisk företeelse, en strängt typifierad skildring av ljus och mörker - svart och vitt, det ondas kamp mot det goda ... Filmen är en projektionsvärld där ljuselementen inbjuder till en kamp mellan ljus och skugga."
> (Lundin & Olsson, Regissörens roller. Samtal med Alf Sjöberg.)

Dualismen mellan ljus och mörker, i bokstavlig och i överförd mening, är ett grundmotiv i *Hets*. Den återfinns i denna intrikat uppbyggda film på flera olika betydelse- och uttrycksnivåer. I analysen av filmen har jag urskiljt följande dimensioner, som behandlas i varsitt avsnitt av handledningen:

- Frihet och förtryck - den politiska dimensionen
- Överjag och det - den psykologiska dimensionen
- Gott och ont - den existentiella dimensionen
- Vision och verklighet - den estetiska dimensionen

Utöver dessa avsnitt innehåller handledningen en resumé av filmens handling, en kort biografi över Alf Sjöberg som filmskapare samt några litteraturförslag. Till filmhandledningen finns en videokassett med utdrag ur filmen, under varje rubrik finns angivet vilka filmavsnitt som hör samman med ämnet.

Filmens handling

Jan-Erik Widgren går i sista ring i ett pojkläroverk. Skolans latinlärare har av pojkarna fått öknamnet Caligula[1] på grund av sina sadistiska undervisningsmetoder. Jan-Erik tillhör de elever som är särskilt utsatta för Caligulas trakasserier.

Efter ett cafébesök tillsammans med klasskamraten Sandman träffar Jan-Erik på en kraftigt berusad flicka på gatan. Han känner igen henne som flickan i tobaksaffären och följer henne hem. Flickan, Bertha, berättar att hon är rädd för en man som hon inte kan göra sig fri från. Jan-Erik stannar hos henne över natten.

En av Jan-Eriks klasskamrater berättar för klassföreståndaren, en vänlig gammal man som kallas "Pippi", om pojkarnas rädsla för Caligula. Pippi försöker tala med Caligula om detta, men möter ingen förståelse.

Jan-Erik fortsätter att träffa Bertha i hennes lilla hyresrum. Vid ett tillfälle ringer telefonen medan Jan-Erik är där. Bertha svarar och blir rädd, men vill fortfarande inte berätta för Jan-Erik vem det är som skrämmer henne. När Jan-Erik gått ser vi dörren till Berthas rum öppnas av en man, vars ansikte inte går att urskilja.

1 Caligula: romersk kejsare känd för sin nyckfulla grymhet

Efter den första studentskrivningen rusar Jan-Erik hem till Bertha och hittar henne berusad och apatisk. Hon försöker berätta vad som hänt henne, men Jan-Erik orkar inte förstå. Han säger att det är slut mellan dem och lämnar henne ensam.

På nästa latinlektion ber Caligula Jan-Erik översätta dagens läxa. Jan-Erik svarar att han inte hunnit göra den. Caligula hotar Jan-Erik med att han inte kommer att klara studentexamen. Under den följande lektionen mår Jan-Erik illa och ber att få gå hem. Ute i trapphallen faller han ihop.

I Jan-Eriks högborgerliga hem säger en läkare till föräldrarna att deras son är överansträngd och behöver vila. Under tiden upplever pojken en hallucination, där Caligula hotar honom och Bertha vädjar om hjälp.

Caligula besöker Bertha. Hon är skrämd och äcklad av hans närvaro men förmår inte avvisa honom. Bertha försöker ta kontakt med Jan-Erik, men han stöter bort henne. När han senare ångrar sig och går hem till henne, finner han henne död i sängen. Gömd bland ytterkläderna i hallen sitter Caligula, som gång på gång ropar att han "inte gjort det".

Caligula förhörs av polisen. Obduktionen av Bertha visar att hon dött av alkohol och undernäring. Caligula släpps.

Jan-Erik kallas till rektorn och får veta att Caligula beskyllt honom för ett olämpligt levnadssätt. När Caligula kommer in i rummet anklagar Jan-Erik honom för Berthas död och slår till honom. Rektorn anser sig tvungen att relegera Jan-Erik.

Jan-Eriks föräldrar har ingen förståelse för hans situation. Han lämnar hemmet och flyttar in i Berthas rum. När kamraterna tar studenten, i hällande regn, står Jan-Erik utanför skolgården och ser på. Tillsammans med Sandman går han på Berthas begravning. Rektorn söker upp Jan-Erik och ber honom flytta hem till föräldrarna igen. Jan-Erik gråter sig till sömns. När han nästa morgon kommer ut i trappan sitter Caligula där och vädjar till honom om förståelse. Jan-Erik går därifrån, ut i solljuset.

Frihet och förtryck - den politiska dimensionen

Videokassetten avsnitt 1 och 2

Den samtida kritiken såg *Hets* först och främst som en skolskildring. Filmen väckte en hetsig debatt, som rörde sig om huruvida dess framställning av den svenska skolan var realistisk eller överdriven, ett begränsat perspektiv som irriterade såväl Alf Sjöberg som filmens manusförfattare Ingmar Bergman.

Ändå var både Sjöbergs och Bergmans egna, negativa erfarenheter av det svenska läroverket en av drivkrafterna bakom filmen. Skolan som institution spelar en viktig roll i filmens uppbyggnad. Omedelbart efter den stiliserade öppningsbilden av Jan-Erik och Bertha, över vilken förtexterna ligger, följer en bild ur fågelperspektiv av en liten pojke som springer över skolgården. Samtidigt hörs ljudet av morgonbönen, som ligger kvar under hela den följande sekvensen. Pojken kommer in i skolbyggnaden, upptäcks av en vaktande lärare, gömmer sig men infångas till slut av läraren som tar honom i örat. Medan pojken gråter kommer Pippi in i salen och påpekar att även han själv kommer för sent till morgonbönen, men att ingen kommer på tanken att bestraffa honom för det.

Varken pojken eller läraren återkommer därefter i filmen. Sekvensens funktion är att ge en bild av skolan som ett auktoritärt, ojämlikt och förtryckande system. Detta understryks av skolbyggnadens arkitektur, av de bildvinklar som väljs för att skildra den och av ljussättningen, som skapar skarpa kontraster mellan skoningslöst avslöjande ljus och dystert, hemlighetsfullt mörker. I denna miljö ter sig pojkarna små och maktlösa. Caligulas hänsynslösa maktutövning möjliggörs av den auktoritära institutionen. Bilden av skolan nyanseras dock genom att Pippi framställs som en icke-auktoritär lärare ("för snäll", säger han själv), som är omtyckt av eleverna. Någonstans mellan Caligula och Pippi på skalan befinner sig rektorn, som inom systemets ramar inte ser någon annan möjlighet än att relegera Jan-Erik, men som ändå känner ett personligt ansvar för pojkens fortsatta öde.

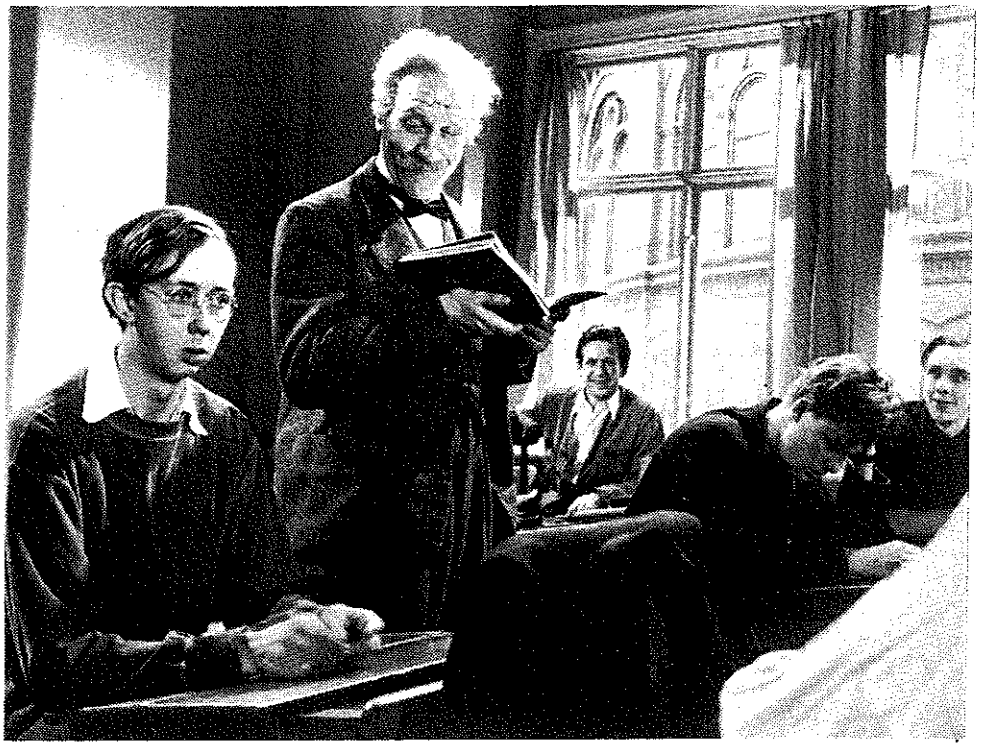

Samhällsskildringen i *Hets* stannar inte inom skolans väggar. Jan-Eriks högborgerliga föräldrar är lojala med skolans normer. Fadern är inte ens intresserad av att höra Jan-Eriks version av det "fusk" som han anklagas för av Caligula, utan tar för givet att läraren har rätt. Jan-Eriks sammanbrott längre fram i filmen ser fadern som ett uttryck för svaghet, trots att läkaren försöker få honom att förstå pojkens situation. Modern försöker utan framgång medla mellan far och son. När Jan-Erik blir relegerad bryr sig föräldrarna mer om den sociala skam som detta innebär för dem själva än om sonens känslor. Den enda i familjen som står på Jan-Eriks sida är hans lillebror, som ännu är oförstörd av sin sociala miljö.

Hets spelades in år 1944, medan nazismen och fascismen fortfarande behärskade större delen av Europa. På en mer abstrakt nivå kan man avläsa filmen som en politisk allegori över fascismen och dess motpol demokratin. Caligula blir genom sin sadistiska maktutövning en representant för fascismen och har mycket riktigt försetts med en mask som liknar Heinrich Himmler, en av Hitlers närmaste män. Den scen där Caligula besöker Bertha börjar med en närbild av en tidning på bordet det är *Dagsposten*, de svenska nazisternas tidning. Mot fascisten Caligula står i filmen humanisten och demokraten Pippi. För honom är det självklart att respekten för och omsorgen om eleverna ska vara lärarens rättesnöre. Genom sitt agerande i inledningsscenen med den lille pojken (se ovan) gör han sig också till tolk för jämlikhetstankar.

Filmens budskap på det politiska planet kan alltså tolkas som att auktoritära miljöer, som skolan, och konservativt borgerliga värderingar, som de som råder i Jan-Eriks hem, utgör en grogrund för fascism. Mot dessa krafter ställs i filmen ett humanistiskt, demokratiskt och egalitärt ideal, ett ljus som måste värnas mot de svarta stövlarnas destruktiva framfart.

Diskutera skildringen av skolan i *Hets*. Har den något gemensamt med den svenska skolan av idag?

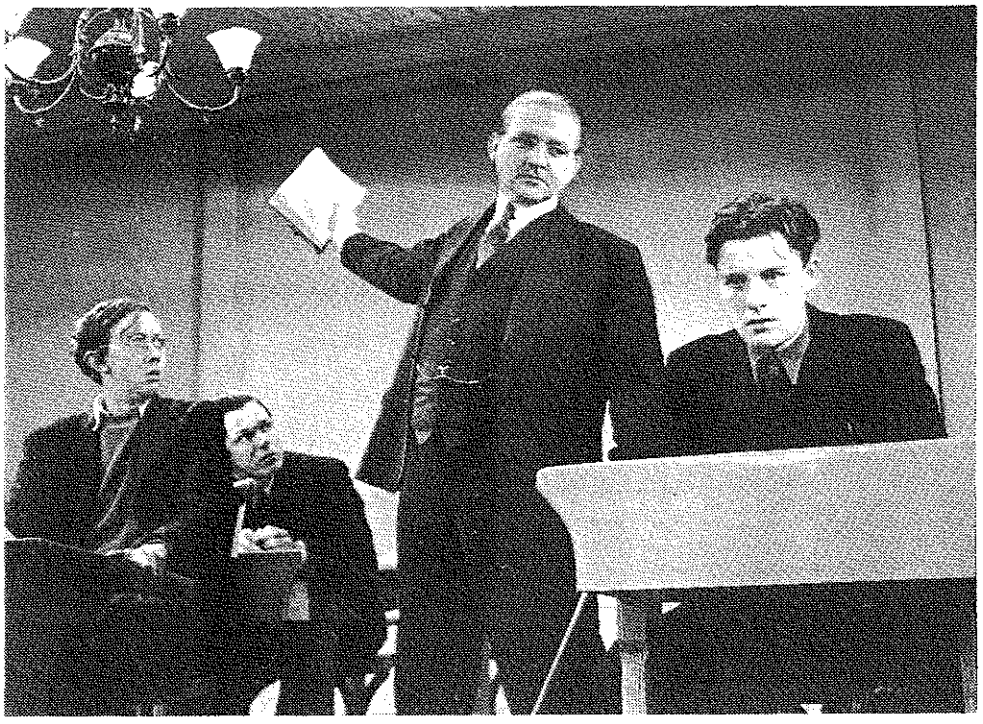
Varför är det omöjligt för Jan-Eriks föräldrar att solidarisera sig med sonen?

Diskutera Caligula som politisk symbolgestalt. Vilka är hans motsvarigheter idag? Vilka är motkrafterna?

Överjag och det - den psykologiska dimensionen

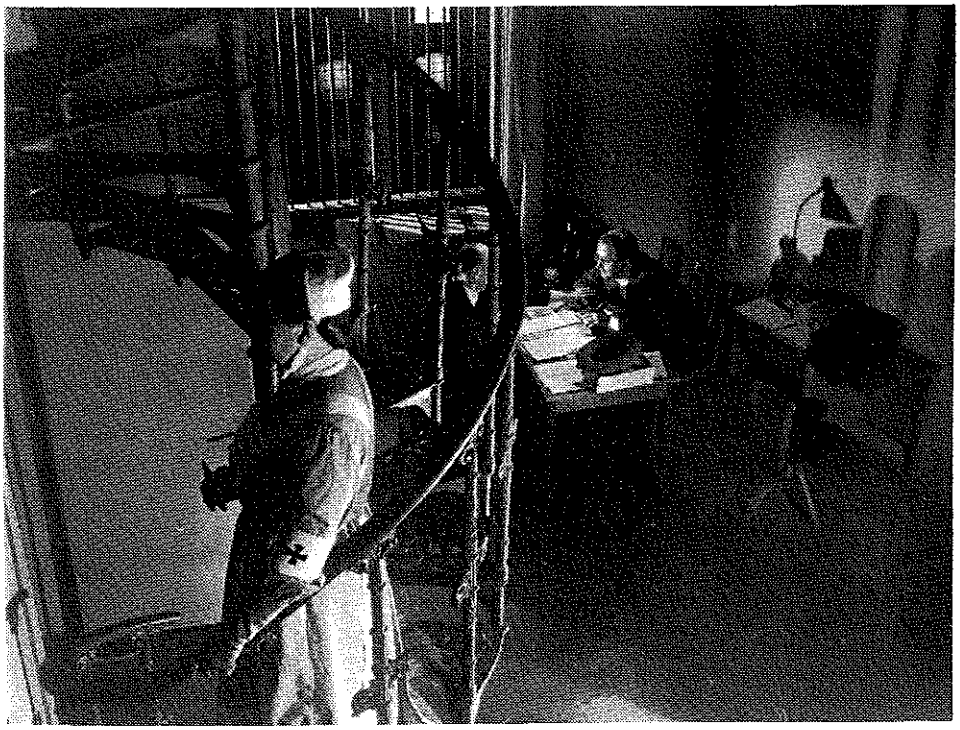
Videokassetten avsnitt 2 och 3

Caligula är en komplicerad karaktär. I skolans dagsljus framstår han som en korrekt och hämmad person med ett starkt behov av kontroll och maktutövning. I halvdunklet hemma hos Bertha visar han upp en annan sida, mindre strängt kontrollerad men i lika hög grad skrämmande och förtryckande. I freudianska termer skulle man kunna säga att Caligulas personlighet präglas av ett starkt dominerande *överjag* (den del av personligheten som kontrollerar individens känsloliv och handlande) och ett lika starkt, men undertryckt *det* (det personlighetsskikt som styrs av drifter och impulser från det undermedvetna). Hans *jag* (den del av personligheten som förhåller sig emotionellt till andra människor och som rymmer individens självuppfattning) är däremot svagt utvecklat.

I skolmiljön låter hans överjag maktbegäret och behovet av att skada andra ta sig socialt "acceptabla" uttryck i hans undervisningsmetoder. Inför Bertha, som inte har någon social status, kan Caligula släppa kontrollen. Den vanligen så korrekt klädde läraren uppträder hemma hos Bertha ovårdad och berusad. Hans berättelse om den dränkta katten kan tolkas som en skildring av hans kamp med sina egna "djuriska" drifter. Samtidigt som dessa måste besegras njuter han av deras styrka. Caligulas kluvenhet visar sig särskilt tydligt i sekvensen hos

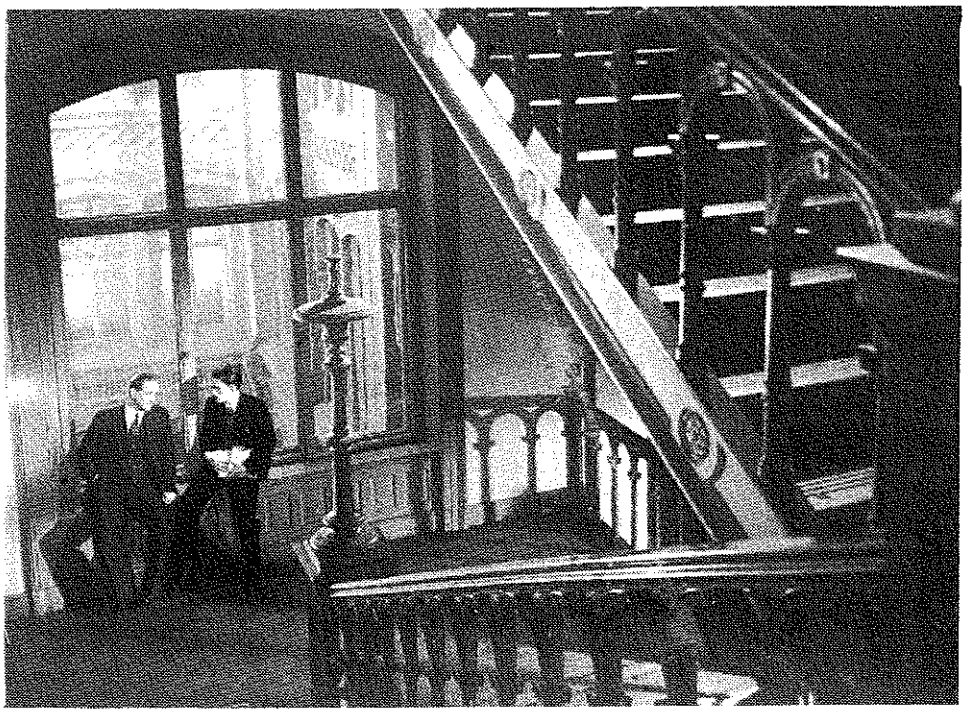
polisläkaren efter Berthas död. Där befinner han sig både fysiskt och psykiskt i ett upplösningstillstånd. Han kan inte tala sammanhängande och ser mer ut som en alkoholist än som en respektabel lärare. Så snart han fått beskedet om att Berthas död hade "naturliga" orsaker, återgår han till sitt vanliga, kontrollerade beteende.

Caligulas jagsvaghet tar sig uttryck i att han ständigt är osäker inför andra människor och rädd för att de ska ta kontrollen över honom. Han svarar oftast med maktspråk för att själv få kontroll över situationen, men vädjar också ibland till den andres medkänsla. I samtalet med Pippi hänvisar han till att han varit "mycket sjuk" som en förklaring till sitt uppträdande mot eleverna. Detta upprepar han i samtalet med Jan-Erik i trappan, där han först vädjar om "vänskap". När det misslyckas "förbjuder" han i stället Jan-Erik att tycka illa om honom. Det är detta som slutgiltigt får Jan-Erik att förstå att Caligula är en farlig person. "Han är som fan själv", säger Jan-Erik efter samtalet till Sandman.

En scen i *Hets*, som klipptes bort före premiären, visade Caligula tillsammans med sin mor. Syftet med scenen var enligt Sjöberg att göra hans karaktär tydligare genom att visa hans relation till modern, som ju i psykoanalytisk teori betraktas som avgörande för personlighetsutvecklingen. Sjöbergs psykoanaly-

tiska synsätt ekar också genom Caligulas första latinlektion. Han ger Jan-Erik frågan om vilka verb som styr genitiv och får till svar: "påminna om, minnas, glömma, anklaga, överbevisa, döma, frikänna" - ord som förebådar den kommande händelseutvecklingen, men som också anspelar på Caligulas traumatiska förflutna.

Den psykologiska dualismen i *Hets* omfattar inte bara Caligulas karaktär. Jan-Erik framställs som en drömmande idealist. Hans motpol är "materialisten" Sandman. I början av filmen samtalar de båda ynglingarna om kvinnor. Jan-Erik drömmer om den enda, stora och rena kärleken, medan Sandman hävdar att "fruntimmer blir man inte kär i, dem använder man". I samma scen markeras ändå att Jan-Erik och Sandman är besläktade i sitt sökande efter en identitet och en livshållning. "Du är den ende man kan prata med", säger Sandman. När Jan-Erik en kort stund senare träffar Bertha sätts hans uppfattning om kärleken på prov. Hemma i Berthas rum segrar hans ömhet för henne och stundens ingivelse över de högtflygande idealen. Men Jan-Eriks oförmåga att integrera kropp och själ, verklighet och ideal, leder till att han så småningom sviker Bertha. Ungdomligt självupptagen och kategorisk ser han det som viktigare att inte behöva "dela" Bertha med någon än att rädda hennes liv och deras kärlek. Först i slutet av filmen visar det sig att erfarenheterna fått Jan-Erik att närma sig Sandmans mer pragmatiska livsfilosofi, medan Sandman i sin tur nyanserat sin hållning.

Man kan se Jan-Erik och Sandman som två sidor av samma personlighet, som måste integreras för att nå mognad.

Också Berthas personlighet framställs som tvetydig. Hon är blond, ljuv och sårbar, vilket understryks av att hon associeras med den mjuka, söta kattungen. Samtidigt är detta ett tecken på att hon till skillnad från både Caligula och Jan-Erik accepterar sin "djuriska" sida, sin sexualitet. "Hon är ingen fin flicka", säger Caligula, varmed menas både att hon klassmässigt befinner sig under Jan-Eriks nivå och att hon är moraliskt "fördärvad". Bertha går under därför att hon inte har tillräcklig självkontroll och karaktärssstyrka för att stå emot Caligulas destruktiva inflytande.

Ge exempel på hur Caligulas karaktär kommer till uttryck i olika situationer.

Under latinlektionen förhör Caligula latinska glosor, bl a följande: "bereda någon glädje - inge någon fruktan, skona - flå". Varför har just dessa glosor valts?

Vilka egenskaper hos Jan-Erik och hos Bertha är det som gör deras kärlek omöjlig? Hur kan man tolka det faktum att Jan-Erik tar med sig kattungen när han lämnar Berthas rum?

Gott och ont - den existensiella dimensionen

Videokassetten avsnitt 3 och 4

Hets är ett existentiellt drama, där gott och ont kämpar om herraväldet. Sandman beskriver Caligula som "ett litet otäckt, giftigt kryp". På det svarar idealisten Jan-Erik att han inte tror att någon människa kan vara helt igenom ond. Senare ändrar han uppfattning och beskriver Caligula som "fan själv". Även om det är möjligt att förstå och förklara Caligulas handlande i psykologiska termer, är deras konsekvenser helt och hållet destruktiva. I den meningen är Caligula en ond människa.

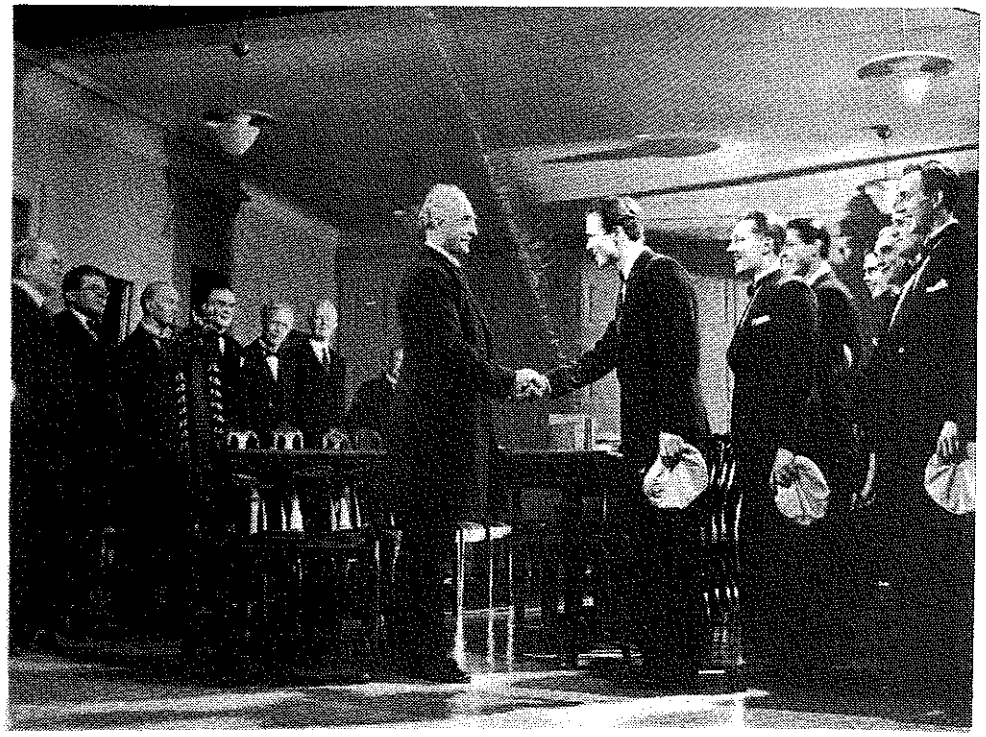
Visuellt förknippas ondskan med mörker. I alla de scener där Caligula visar sig avklädd sin sociala fasad är det mörkt eller halvmörkt. När Jan-Erik hittar honom efter Berthas död sitter han och trycker bakom ytterkläderna i den mörka hallen. Jan-Eriks och Caligulas sista möte utspelar sig i trappuppgången utanför Berthas rum. Under deras samtal slocknar trapplyset. Caligula blir förfärad och vädjar till Jan-Erik att tända ljuset, att inte lämna honom ensam i mörkret. Jan-Erik bryr sig inte om honom, utan går själv ut i det starka solljuset på gatan.

Men ingen av personerna i *Hets*, Pippi möjligen undantagen, befinner sig heller helt och hållet i ljuset. Över den blont romantiska Bertha faller en moralisk skugga. Också Jan-Erik har destruktiva sidor som kommer till uttryck i att han avvisar Bertha när hon söker hans stöd.

Motsatsparet gott-ont hänger nära ihop med, men är inte identiskt med motsatserna rätt-orätt. Jan-Erik har moraliskt rätt, när han anklagar Caligula för Berthas död. Men inom systemets ramar har Caligula ändå den legala rätten på sin sida. Rektorn är medveten om att han begår ett justitiemord, när han relegerar Jan-Erik, men ser ändå ingen annan möjlighet.

Det existentiella mörkret är också förknippat med ensamhet och utanförskap. Caligula är en mycket ensam människa, som inte vet hur man uppnår kontakt med andra människor. Han känner sig oälskad och söker efter kärlek på ett perverterat sätt. Jan-Erik är till en början en i ett kollektiv, skolklassen, även om han och Sandman i sin sökande attityd i viss mån ställer sig utanför gruppen . I konflikten med Caligula blir han allt mera ensam, efterhand som läraren inriktar sina trakasserier enbart på honom. I den situationen är kollektivet inget verkligt stöd. Kamraterna protesterar inte när Jan-Erik relegeras. Vid studentexamen skakar de artigt hand med Caligula, som om allt vore glömt och förlåtet. Bara Sandman minns Jan-Erik, som ensam i regnet väntar på att de andra ska komma ut ur skolan. Han ser Caligula rakt in i ögonen och kallar honom för "svin".

Jan-Erik stöts ut inte bara från skolan och kamratkretsen, utan också ur sitt hem genom föräldrarnas brist på inlevelse. Han söker en total ensamhet bland minnena i Berthas rum. Sandman är hans enda mänskliga kontakt, och de kommer nu varandra närmare än förr. Slutligen söker rektorn upp Jan-Erik för att, som han säger, "föra honom tillbaka till människorna". Jan-Erik ger inte rektorn något svar, men i slutscenen går han ut i ljuset och värmen. Från backkrönet ser han ut över staden, som man för första gången i filmen ser i en översiktsbild, och börjar sakta gå ner mot den och den mänskliga gemenskap som den trots allt rymmer.

Är Caligula en ond människa?

Varför solidariserar sig klasskamraterna inte med Jan-Erik?

Hur har Jan-Erik förändrats som människa genom de erfarenheter han gått igenom?

Vision och verklighet

Videokassetten avsnitt 5, 6 och 7

> "Jag vet bara att göra film, det är att försöka se tillvaron *på något annat sätt*. Vi har ju alla en molande oro i vårt alldagliga liv: att det var inte så här vi skulle se det. Alldeles bredvid oss - liksom skild av en tunn vägg - finns en annan och mycket klarare bild. I allt vårt jobb i ateljén att göra en scen levande är det den bilden vi söker."
>
> (Alf Sjöberg: *Bara en mor*. Reflexioner kring en icke-dokumentarisk film. Biografbladet, 1949:3. Återgiven i Lundin & Olsson, *Regissörens roller*)

Genomgående för alla Alf Sjöbergs filmer är en strävan efter att gestalta *en vision av verkligheten*. Det innebär ett avlägsnande från en yttre realism, till förmån för en gestaltning där yttre och inre tillstånd och processer smälter samman och där det synliga speglar den osynliga, psykologiska och existentiella verkligheten. En sådan estetisk hållning brukar ofta kallas *expressionism*. I enlighet med sin vision sammanfogar regissören noggrant valda bildelement till en helhet. Konventionella tids- och rumsuppfattningar genombryts. Bildkomposition, bildvinklar, ljussättning och scenografi skapar tillsammans en förtätning och förhöjning av motivet.

Hets inleds med en närbild av Jan-Erik och Bertha. Jan-Erik håller armen om Bertha, som verkar söka skydd hos honom. Hennes ansikte avspeglar skräck och vanmakt. Denna bild följer inte filmens kronologi, eftersom Jan-Erik i början av filmen ännu inte känner Bertha. Den är inte heller knuten till någon speciell scen i den följande handlingen. Snarare är den en visuell sammanfattning, ett förebådande av det som skall följa. Man skulle kunna säga att inledningsbilden fungerar som ett *emblem* för hela filmen.

Den yttre handlingens kontinuitet i tid och rum bryts därefter bara vid ett tillfälle, i Jan-Eriks hallucination i sjuksängen. När modern kommer in i rummet, tycker han sig se Caligula hotfullt närma sig hans säng. Strax därefter kommer Bertha in i rummet, vädjar till honom om hjälp och försvinner igen. Caligula böjer sig över honom och vill sticka ut hans ögon med en passare. Jan-Erik faller halvvägs ur sängen. I nästa ögonblick är vi tillbaka i det realistiska rummet, där modern hjälper honom tillbaka upp i sängen.

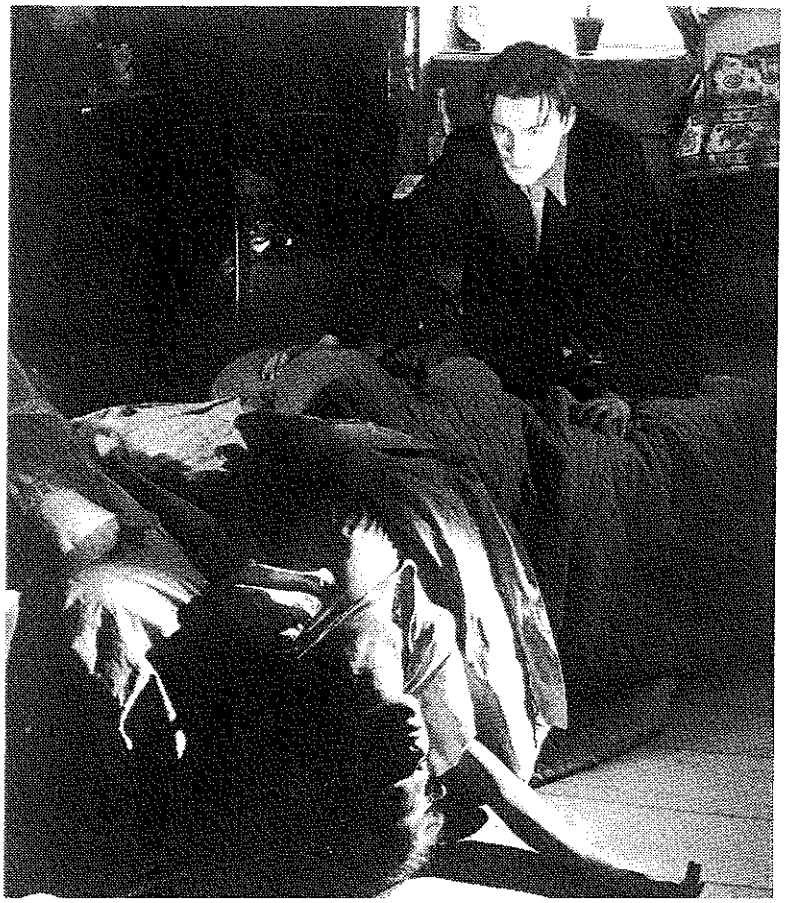
Bildkompositionens och bildvinklarnas betydelse har redan påpekats i samband med gestaltningen av den auktoritära skolmiljön. Ända från bilden av den lille pojken på den stora skolgården i inledningssekvensen används fågel- och grodperspektiv för att förstärka intrycken av makt och maktlöshet. I klassrummet tornar den kortväxte Caligula upp sig som en jätte över de hukande pojkarna. När Jan-Erik efter Berthas död finner Caligula i hallen, är perspektivet omvänt. Jan-Eriks stora gestalt i förgrunden behärskar den hopkrupne Caligula i hörnet.

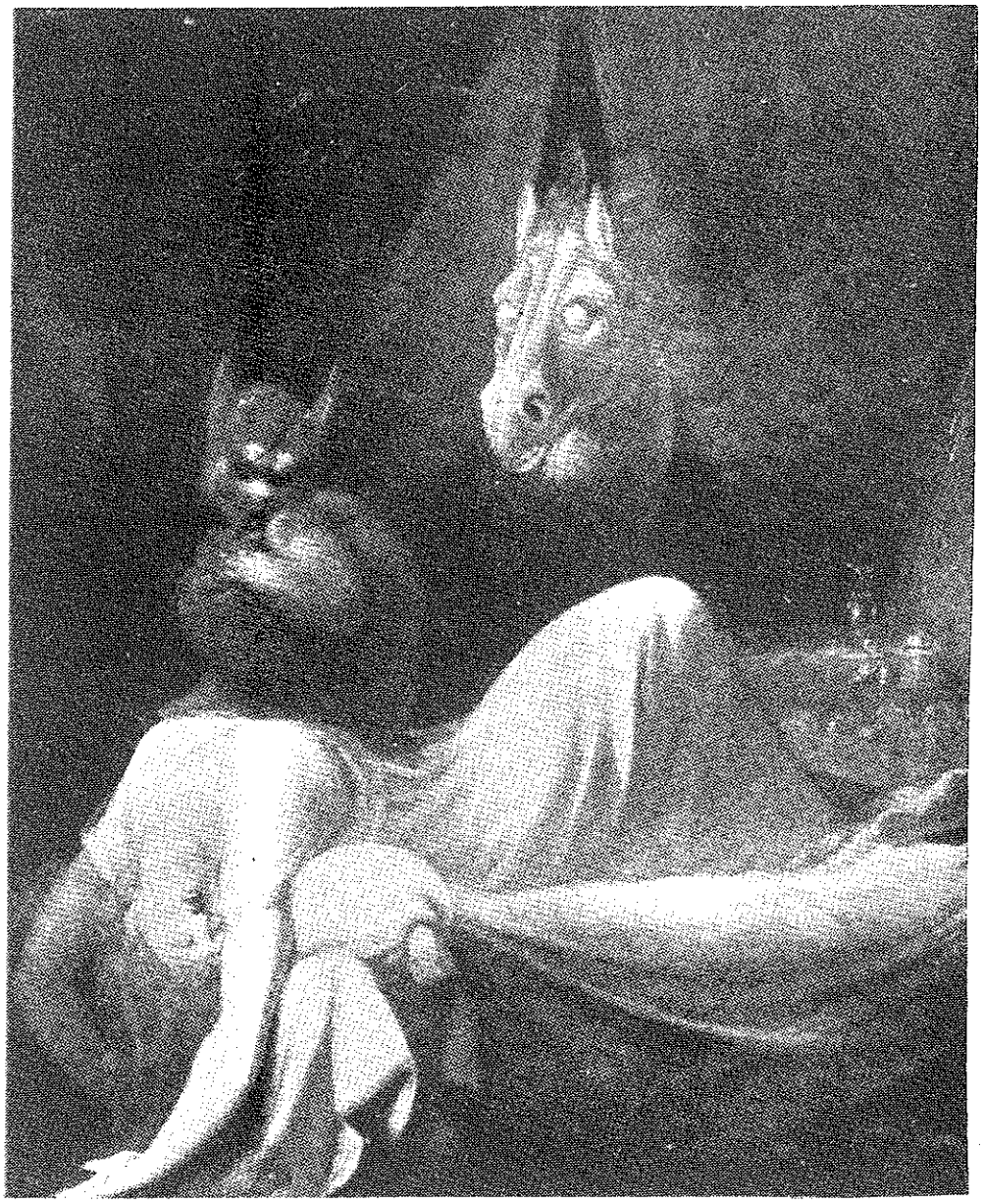
Ett annat exempel på bildvinkelns betydelse är den scen när Jan-Erik träffar den berusade Bertha. Han ser henne uppifrån, på väg ner för en trappa utomhus. Han följer efter henne ner i trappan. Där avbildar kameran dem båda tillsammans ur ett brant fågelperspektiv och ger en känsla av att de är på väg ned i en avgrund. I scenen där Jan-Eriks mor gör ett halvhjärtat försök att föra sonens talan inför fadern används en spegeleffekt för att understryka deras kontaktlöshet och omöjligheten av att hon ska nå fram till honom. Genom hela filmen skapas en klaustrofobisk känsla genom att vi aldrig får se en miljö i dess helhet, i en så kallad översiktsbild, utan bara i täta bilder som "stänger in" det betraktande ögat. Denna känsla förstärks av att kamerarörelser används mycket sparsamt. Först i slutscenen ser vi med Jan-Erik staden breda ut sig i en vid bild, som öppnar en väg ut ur instängdheten och symboliserar Jan-Eriks befrielse ur denna.

Det kanske viktigaste enskilda visuella elementet i *Hets* är ändå ljussättningen, som i enlighet med Sjöbergcitatet på sid. 1 ges en symbolisk innebörd. I skolmiljön samverkar den kontrastrika ljussättningen med arkitekturen för att åstadkomma ett intryck av skrämmande storslagenhet. Jan-Eriks rum ställs i kontrast mot Berthas genom både scenografi och ljussättning. Pojkrummet är spartanskt inrett med vita väggar och få, men viktiga föremål (speciellt fiolen). Ljuset i rummet är jämnt och starkt. Rummet ger associationer till en klostercell, till intellektuell aktivitet, klarhet och ordning - ett "manligt" rum. I motsats till detta är Berthas rum oöverskådligt, fyllt av saker, med mjuka textilier, svagt och ojämnt belyst. Här går associationerna i riktning mot sensualitet, kaos och kvinnlighet. Den första erotiska scenen mellan Jan-Erik och Bertha slutar med att man ser Berthas hand släcka sänglampan, så att rummet blir helt mörkt. I kontrast mot detta står den följande scenen där Jan-Erik kommer in i sitt, som han tror tomma, rum och tänder lampan. Ett skarpt, avslöjande ljus faller på hans far, som sitter på sängen och väntar på honom. Fadern reser sig och går, utan att säga något, ut ur rummet. Ljusförändringen har sagt det som behöver sägas i situationen.

I Berthas rum (och även i andra miljöer) används ofta en ljuseffekt som brukar kallas *klärobskyr* (eller *chiaroscuro*), med starka kontraster mellan upplysta och mörka partier av bilden. Detta är en ofta använd teknik i äldre bildkonst. Sjöberg har själv påpekat likheten, såväl i bildkomposition som belysning, mellan bilden av den döda Bertha och några målningar av förromantikern Johann Heinrich Füssli (1741-1825). Klärobskyreffekten används i film ofta i kombination med *djupfokus*, d v s att man med hjälp av ett objektiv med kort brännvidd får fram ett stort skärpedjup i bilden.

Johan Heinrich Füssli

En annan ljuseffekt som förekommer vid flera tillfällen i *Hets* är *skuggor*. Efter scenen i Berthas rum, då telefonen ringer och Bertha söker skydd hos Jan-Erik, följer hon honom ut i trappan. De omfamnar och kysser varandra. Då faller en markerad skugga på väggen med en utsträckt hand som snuddar vid dem men hastigt rycks bort utan att de upptäckt den. Ett liknande skuggspel återkommer i trappuppgången i den sista scenen mellan Jan-Erik och Caligula. I gymnastiksalen under skrivningen har ljuset placerats så att Caligula kastar en jättelik, skrämmande skugga på väggen bakom sig.

En subtil användning av skuggeffekten finns i scenen där Caligula besöker Bertha. Bertha står vid fönstret och tittar ut mot gatan. En av fönstersprojsarna kastar en skugga tvärs över hennes hals, som om den skulle strypa henne. Hela bilden är raffinerat ljussatt, med överdelen av Berthas ansikte i halvmörker och ansiktets underdel, halsen och bröstet i starkt ljus som framhäver skuggan över halsen. I bakgrunden ligger större delen av rummet i mörker, men en klärobskyreffekt lyfter fram Caligula, som sitter i en stol snett bakom flickan och knyter samman honom med det antydda hotet mot hennes liv.

Ljudet förstärker ytterligare de visuella effekterna. När Caligulas skugga visar sig på väggen i trappuppgången ackompanjeras den av en stark musikeffekt, som sedan försvinner samtidigt med skuggan. När Jan-Erik gjort slut med Bertha passerar han några vägarbetare. Det fruktansvärda oljudet från deras tryckluftsborrar återspeglar det emotionella kaos som Jan-Erik befinner sig i.

I *Hets* kan man spåra inflytande inte bara från bildkonsten, utan också från olika föregångare inom filmkonsten. De branta bildvinklarna, som framhäver och förvrider byggnadernas arkitektur, påminner om bildspråket i den tyske expressionisten Robert Wienes skräckfilm *Dr Caligaris kabinett* (1919) - och kanske är namnlikheten mellan Caligula och Caligari ingen tillfällighet.

Dr Caligaris kabinett

En annan tysk expressionist, Fritz Lang, använde i den berömda psykologiska thrillern *M - en stad söker en mördare* (1931) skuggeffekter av samma typ som förekommer i *Hets*. Det sätt på vilket scenografi och ljussättning ges en symbolisk laddning i *Hets* påminner om den franske regissören Marcel Carnés filmer från 30-talet. Några år före *Hets* hade amerikanen Orson Welles väckt mycket uppmärksamhet genom sitt sätt att använda djupfokus och klärobskyr i *Citizen Kane* (1941). Sjöberg var säkerligen medveten om dessa influenser. Men lika lite som han i sina filmer ville "härma" verkligheten, härmade han sina föregångare. Istället smälte han samman deras inflytande med sin egen vision till ett personligt och konsekvent formspråk.

Använd stillbilderna i filmhandledningen för att analysera bildkomposition, ljussättning och scenografi i några scener i Hets.

M - en stad söker sin mördare

Citizen Kane

Alf Sjöberg och *Hets*

Alf Sjöberg (1903-1980) var en av Sveriges främsta regissörer inom både film och teater. Han började som skådespelare vid Dramaten 1925 och fick snart börja regissera. 1929 fick han ett regiuppdrag hos Svensk Filmindustri, men därefter dröjde det drygt tio år innan han fick göra sin nästa film. Under perioden 1940-1969 gjorde han 17 spelfilmer, oftast byggda på teaterpjäser eller romaner. *Hets* var däremot ett originalmanus av den unge Ingmar Bergman. Av Sjöbergs övriga filmer är de mest kända *Bara en mor* (1949) efter Ivar Lo-Johanssons roman och *Fröken Julie* (1951), som belönades med första priset vid filmfestivalen i Cannes samma år.

Som teaterman tog Alf Sjöberg starka intryck av det sjudande internationella teaterlivet under 20- och 30-talen. Experimenten inom den franska och sovjetiska teatern påverkade honom, liksom Per Lindbergs tankar om en folkteater. Dessa influenser tog han med sig till filmen och många av hans filmer har en teatral prägel. Han sökte efter en gestaltning av tid och rum som överskred realismens konventioner. Innehållsmässigt sysslar många av Sjöbergs filmer med teman som även återfinns i *Hets*: människans existentiella ensamhet, moraliska valsituationer, omöjligheten av att undkomma sitt öde. Han var starkt påverkad av Freuds teorier om det omedvetna och skildrade ofta den undangömda nattsidan hos människan.

Regi	Alf Sjöberg
Manus	Ingmar Bergman
Produktion	Svensk Filmindustri
Foto	Martin Bodin, Jarl Nylander
Kompositör	Hilding Rosenberg
Klippning	Oscar Rosander
Produktionsledning	Harald Molander
Konstnärlig ledning	Victor Sjöström
Regiassistent	Ingmar Bergman
Längd	109 minuter
Distribution	Filminstitutet

i rollerna

Stig Järrel	Caligula
Alf Kjellin	Jan-Erik Widgren
Mai Zetterling	Bertha Olsson
Olof Winnerstrand	Rektorn
Gösta Cederlund	Pippi
Stig Olin	Sandman
Jan Molander	Pettersson
Olav Riégo	Torsten Widgren
Märta Arbin	Fru Widgren
Anders Nyström	Bror Widgren
Hugo Björne	Nilsson, läkare
Nils Dahlgren	Poliskommisarie

Gunnar Björnstrand, Nils Hultgren, Rune Landsberg, Rickard Lund, Bertil Sohlberg, Albert Ståhl, Torsten Hillberg, John Zacharias, Lillie Wästfeldt, Birger Malmsten, Carl-Olof Malm, Rolf Bergström, Bengt van der Burg, Bengt Carenburg, Lars-Gunnar Carlsson, Curt Edgard, Claes Falkenberg, Sten Gester, Olle Gillström, Paul Granditsky, Carl-Einar Gregmar, Gunnar Hedberg- Carlsson, Lars Lindberg, Allan Linder, Lennart Nyberg, Bengt Persson, Arne Ragneborn, Sven Birger Strömsten, Gustaf Svensson, Tom Österholm, Greta Stave, Bengt Dalunde, Anna Olin som Tant Elisabeth klipptes före premiären.